

Kiss Lilla Nóra

EURÓPAI KÖZJOG AZ INTEGRÁCIÓS PARADIGMA VÁLTOZÁSÁNAK FÉNYÉBEN¹

European Public Law and the Changes of the Integration Paradigm

Dr. Kiss Lilla Nóra doktorjelölt, Miskolci Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Európai és Nemzetközi Intézet, Európai és Nemzetközi Magánjogi Tanszék, joglilla@uni-miskolc.hu

Az integrációs paradigma változásának és annak következményeinek vizsgálata időszerűnek tűnik napjaink Európájában, különösen a Brexit által felvetett közjogi kérdések fényében. A 2016. június 23. napján tartott brit referendum és annak eredménye fordulópontot jelent mind az Európai Unió, mind az Egyesült Királyság történetében. A tagállami kilépés népszavazás általi elhatározása felvet több jogi és nem jogi (így többek között gazdasági, politikai) kérdést is, amelyek közül ezen tanulmány keretei között az integrációs szemlélet közjogtörténeti vonatkozásaira fókuszálok. A tanulmány célja, hogy a rendelkezésre álló szakirodalom elemzésével átfogó képet adjon az európai integráció tendenciáiról, és azok lehetséges alakulásáról. A bemutatott folyamatok és következményeik hatással lehetnek hazánk helyzetére az Európai Unióban, ezért az integráció várható irányait összegző konklúzió alappal szolgálhat későbbi elemzésekhez is.

KULCSSZAVAK:

Brexit, európai közjog, integrációs szemléletváltás, tagállami kilépés

The analysis of the changes of the integration paradigm seems timely in Europe nowadays. Especially so, due to the public law issues raised by the so-called Brexit. The Brexit-referenda held on 23 June 2016 brought a turning point both in the life of the United Kingdom and

¹ A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében működtetett Concha Győző Doktori Program keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült. A kéziratot 2017 szeptemberében nyújtottam be, lektorálást követő lezárásának dátuma: 2018. június. A tanulmányban szereplő adatok az akkor aktuális információkat rögzítik.

of the European Union. The British electorate decided to withdraw from the European integration; this decision raises many legal and non-legal (economic, political, etc.) questions. In this article, I focus on the public law issues affected by the Brexit, as a consequence of the changes of the integration paradigm. The article aims to analyse the available literature, and by this to provide a picture of the possible trends and tendencies of the integration. The processes and their consequences may affect the situation and role of Hungary in the European Union. Thus the results may provide a completion to further analysis.

KEYWORDS:

Brexit, changes of integration paradigm, European public law, withdrawal of a member state

1. BEVEZETÉS

Az Európai Unió (a továbbiakban: EU) és jogelődei az európai egységesülésnek adnak szervezeti keretet. Ezen egységesülési folyamat vizsgálható több módon is. Gyakori a kronologikus (időrendben a szerződésekkel kiépülő egyre teljesebb integráció szerinti) elemzés, de vizsgálható az egységesülés a döntéshozatali mechanizmusok változása szerint is, valamint az integrációt érintő fejlődések és visszaesések szerint.² Ezen tanulmány keretei között kizárólag az integráció fejlődési tendenciái szempontjából fontosnak tartott eseményeket és mechanizmusokat mutatom be, a vizsgálódás fókuszában az integráció fejlődése áll.³ Az Európai Gazdasági Közösséget (a továbbiakban: EGK) létrehozó Római Szerződés (1957) alapvető célkitűzésként fogalmazta meg az „Európa népei közötti egyre szorosabb egység alapköveinek létrehozását”. Az Egyesült Királyság (a továbbiakban: UK⁴) 1973-ban csatlakozott az Európai Közösségekhez (a továbbiakban: EK), de fontos tényező, hogy Charles De Gaulle, volt francia elnök kétszer is megvétózta⁵ a brit csatlakozást, 1963-ban és 1967-ben. Ezt követően a britek egy kész feltételrendszerrel működő integrációhoz kapcsolódhattak. Többször fel is merült a kérdés, hogy integrációról vagy „csak” együttműködésről kellene beszélni a brit–európai kapcsolatot illetően.⁶

Tehát, az Egyesült Királyság mindig *kivételes tagállam* az uniós tagállamok sorában. *Különutas* attitűdjük számtalan politikában, együttműködésben⁷ és döntésben tetten érhető. A különös brit–európai *házasságban* a *válás* lehetősége mindig is magában foglaltott. Integrációtörténeti szempontból mérföldkő a 2016. június 23-ai népszavazás, amelyen a brit választójoggal rendelkező lakosság 51,9%-a megszavazta az Egyesült Királyság kilépését (a továbbiakban: Brexit) az EU-ból. Egy tagállamnak a világ legnagyobb szupranacionális nemzetközi szervezetéből történő kilépése új időszakot jelent mind az adott állam,

² TORMA András: Adalékok az Európai Közösségek/Unió közjogtörténetéhez. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica*, Tomus XXX/1., Miskolc University Press, Miskolc, 2012.

³ Az integrációelméletéről és a fogalom tartalmáról, újragondolásáról lásd többek között: PALÁNKAI Tibor: Javaslát az integrációelmélet újragondolására, *Európai Tükör*, 2017/1. Forrás: https://netk.uni-nke.hu/document/netk-uni-nke-hu/Europai_Tukor_2017_1_3Palankai.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.).

⁴ Az angol elnevezés (United Kingdom) rövidítését (UK) használom az Európai Közösség (EK) rövidítésétől való megkülönböztetés érdekében.

⁵ A brit csatlakozás és De Gaulle szerepéről lásd: TROITIÑO, David Ramiro – KERIKMÄE, Tanel – CHOCHIA, Archil: De Gaulle and the British Membership in the European Communities. In: eds. TROITIÑO, David Ramiro – KERIKMÄE, Tanel – CHOCHIA, Archil: *Brexit: History, Reasoning and Perspectives*, 2017, 84–97. Forrás: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-73414-9> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.).

⁶ TROITIÑO, David Ramiro – KERIKMÄE, Tanel – CHOCHIA, Archil – HREBICKOVA, Andrea: Cooperation or Integration? Churchill's Attitude Towards Organization of Europe. In: eds. TROITIÑO, David Ramiro – KERIKMÄE, Tanel – CHOCHIA, Archil: *Brexit: History, Reasoning and Perspectives*, 2017, 34–55. Forrás: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-73414-9> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.).

⁷ Lásd például a *különutas* brit működést az európai büntető ügyekben folytatott együttműködés pilléreihez fűzőt *opt out*okban, fenntartásokban, kivételekben, extra feltételekben.

mind a nemzetközi szervezet történetében. Ahogyan Rafał Riedel fogalmaz⁸ „az 'ever closer' (egyre közeledő) szemlélet helyett az EU egyre inkább 'ever loser' (egyre vesztesebb), s az Egyesült Királyság pedig 'ever closer to leaving' (egyre közeledik a kilépéshez)” tendenciákat mutat. Utal itt többek között a túl gyors és intenzív európaizáció jelenségére, amely a korábban integráció iránt toleráns államokra negatívan hathatott, elmozdítva szemléletüket az euroszeptikus szemlélet irányába. Ez pedig nemcsak az Unión belüli, hanem a harmadik országok felé fennálló képét is meghatározza az EU-nak.

A Brexit tehát egy olyan példanélküli helyzetet eredményezett, amely a korábbi „Európa-felfogáson” kétségtelenül változtatni fog. A Brexit-ügyi szakirodalomban találunk utalásokat a paradigmaváltozásra⁹ vonatkozóan. Takis Tridimas úgy fogalmaz, hogy a „Brexit hallgatólagosan töri össze Európa egyre szorosabb egységkénti” paradigmáját. Arra utal, hogy az integrációs projekt Egyesült Királyság általi elutasítása nem értékelhető másként, mint visszaesésként.¹⁰

Fejtegetéseim ebben a tanulmányban a fent vázolt paradigmaváltozás, -váltás indokainak és esetleges közjogi következményeinek feltárására vonatkoznak.

2. AZ EURÓPAI INTEGRÁCIÓ IRÁNYAI LISSZABONIG

2.1. Az integráció alapvetése

A Római Szerződés a szoros európai egységet még főként csupán gazdasági szempontból célozta. Az EGK-szerződés 240. cikke deklarálta, hogy a Szerződés határozatlan időre jött létre, ami azt jelenti, hogy állandóan működő nemzetközi szervezet létrehozására törekedett. Ezen túl a Szerződés korlátozásokat vezetett be a tagállamok szuverén jogaira vonatkozóan, mely korlátozásokat a C-6/64. sz., *Costa v. ENEL* ügyben¹¹ értelmezett az Európai Bíróság. Az Európai Bíróság kimondta, hogy: „Az EGK-Szerződés saját jogrendszert teremtett, mely a tagállamok jogrendszerének részévé vált, s mely jogrendszerhez a nemzeti bíróságok kötvé vannak. A Közösség határozatlan időre történő létrehozásával, saját intézményeinek felállításával, jogképességének elismerésével, s azáltal, hogy a Közösség nemzetközi szinten is képviselteti magát, a tagállamok felhatalmazást adtak (szuverenitásuk korlátozásával és bizonyos hatásköreik közösségre ruházásával), amellyel alávetették magukat és állampolgáraikat a közösségi jognak.”¹² Ennek megfelelően az alapító szerződések nem tartalmazzak az Európai Közösség elhagyására lehetőséget adó rendelkezést

⁸ RIEDEL, Rafał: Great Britain and Differentiated Integration in Europe. In: eds. TROTTINO, David Ramiro – KERIKMÄE, Tanel – CHOCHIA, Archil: *Brexit: History, Reasoning and Perspectives*, 2017, 100–114. Forrás: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-73414-9> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.).

⁹ TRIDIMAS, Takis: Brexit Means Brexit, An Endgame without an End?, *King's Law Journal*, 2016/3, 297–313.

¹⁰ Uo., 298.

¹¹ C-6/64., *Costa v. ENEL* ügy, ECLI:EU:C:1964:66, 1964. Forrás: <http://curia.europa.eu/juris/celex.jsf?celex=61964CJ0006&lang1=en&type=TEXT&ancre> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.).

¹² Uo., 3. pont.

(egészen a Lisszaboni Szerződésig), ami egyfelől az integráció bővülését és erősödését ösztönözte, másfelől akár a közösségi jog hiányosságaként is értékelhető.

2.2. A tagállami kilépés mint témafelvetés

Annak ellenére, hogy az EGK-szerződés nem rendelkezett kifejezetten a kilépés jogáról, a tagállamok egyoldalú kilépési lehetősége többször is felmerült az elmúlt évtizedekben. A kilépés témafelvetése mutatja az integráció és annak mechanizmusainak megosztó jellegét. Egy tényleges – bár értékelését tekintve kétes – kilépésre is sor került: Grönland¹³ *tárgyalások eredményeképp kilépett 1985-ben. Kilépésére nem saját jogán, hanem Dánia tagjaként került sor. Ez a döntés a közösségi jog területi hatályának csökkenését*¹⁴ eredményezte.

Az Egyesült Királyság 1973-as csatlakozását követően, 1974 februárjában a brit munkáspárt kiáltvánnyal állt elő, amiben a csatlakozási feltételek újratárgyalásának szándékát rögzítette, az EGK-ban maradás kérdésében tartandó népszavazás kiírásával együtt. 1975 márciusában az EGK tagállamainak államfői Dublinban találkoztak a tárgyalások véglegesítése érdekében, majd a brit kabinet többsége az EGK-ban maradásra tette le szavazatát. Ezt követően a britek 1975 júniusában népszavazást tartottak az EGK-ban maradás kérdésében,¹⁵ amelyen a szavazóképes lakosság 67,2%-a az Európai Közösséghez tartozás mellett döntött.¹⁶ Nem sokkal ezt követően, 1981-ben a brit munkáspárt választási győzelmük esetére ígéretet tett az Európai Közösségből történő kilépésre – népszavazás tartása nélkül.¹⁷ Az 1980-as években John A. Hill¹⁸ és Joseph H. H. Weiler¹⁹ már felvetették a britek kilépésének későbbi esélyét – bár ők tisztán gazdasági indokokra alapozták ezen következtetéseiket.

Az EGK-ból történő kilépés kilátásba helyezése jó eszköznek tűnhetett a tagállamok számára az együttműködési feltételek esetleges újratárgyalása, vagy az integráció irányainak kialakítása során. Az 1980-as években Görögország vezetősége²⁰ is tett a britekhez hasonló kijelentéseket, azonban ezen „fenyegetések” nem következtek be.

¹³ Grönland kilépéséről lásd: WEISS, Friedl: Greenland's Withdrawal from the European Communities, *European Law Review*, 1985/3, 173–185.; valamint HARHOFF, Frederik: *Greenland's withdrawal from the European Communities*, Common Market Law Review, Martinus Nijhoff Publishers, 1983, 20. kötet, 13–33.; és KRÄMER, Hans: Greenland's European Community (EC)-Referendum, Background and Consequences, *German Yearbook of International Law*, 1982, 25. kötet, 273–289.

¹⁴ Megjegyzendő, hogy Grönland Overseas Countries and Territories (OCT) státuszban van kilépése óta, így az Európai Unióval szerves – ha nem is tagállami – kapcsolatban áll.

¹⁵ Ez tekinthető az első Brexit-ügyi népszavazásnak.

¹⁶ HILL, John A.: The European Economic Community: The Right of Member State Withdrawal, *Georgia Journal of International & Comparative Law*, 1982/3. Forrás: <http://digitalcommons.law.uga.edu/gjicl/vol12/iss3/4> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.).

¹⁷ European Community: We'll Love You and Leave You, *Economist*, 1981. 07. 25., 53.

¹⁸ HILL: *i. m.*, 336.

¹⁹ WEILER, Joseph H. H.: Alternatives to Withdrawal from an International Organization: The Case of the European Economic Community, *Israel Law Review*, 1985/20. Forrás: <http://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/israel20&div=26&id=&page> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.).

²⁰ Greece and Europe, Would the Socialists pull out?, *Economist*, 1981. 08. 15. 36–37.

2.3. A kilépés jogalapja Lisszabon előtt

Amennyiben ténylegesen sor került volna teljes értékűnek tekinthető tagállami kilépésre, közösségi jogi norma hiányában a nemzetközi jog szabályai²¹ *lehettek volna* irányadók, nevezetesen a szerződések jogáról szóló 1969-es bécsi egyezmény rendelkezései. A bécsi egyezmény a *clausula rebus sic stantibus* elvén alapuló normákat rögzít, amely elv gyakorlati alkalmazására ritkán került sor a történelem során. Alternatívaként szolgálhatott volna a konvenció a kilépés esetén, ugyanakkor kérdéses lehet alkalmazhatóságának mértéke az Európai Közösség,²² különösen az EU esetében, tekintettel arra, hogy jelenleg a Lisszaboni Szerződés már szabályozása alá vonja a kilépés kérdését. Ezért meglátásom szerint a jelenlegi helyzetre – a UK kilépésére – nem alkalmazható az 1969-es bécsi egyezmény, hiszen az uniós jog *lex specialis* a nemzetközi joghoz képest, ráadásul saját tagállama és önmaga közti jogviszony szabályozásáról van szó.

2.4. A kilépés jogának és eljárásának szabályozása

A közösségi jog nem rendelkezett az egyoldalú kilépés jogáról, hiszen a szerződések szeleme az integráció elmélyítését célozta.²³ A kilépés jogának szerződésbe foglalására kísérletet tett az Európai Alkotmány szerződés²⁴ (2004), azonban ezen dokumentum a francia és holland népszavazások miatt sosem lépett hatályba. Az integráció fejlődése szempontjából már az Európai Alkotmány szerződés el nem fogadása önmagában is kudarcnak tekinthető. Az Alkotmány szerződés több lényegi pontját magában foglaló Lisszaboni Szerződés pozitív hozamnak értékelendő az integráció épülése szempontjából, hiszen jogi személyiséggel ruházta fel az Uniót, kötelező jogi erőt adott az Alapjogi Chartának, kimondta az EU csatlakozását az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez, amely lépések mind-mind garanciális értékűek az egységesülés szempontjából.

Garanciális értékű a tagállami szuverenitás szempontjából azonban az, hogy a Lisszaboni Szerződés 50. cikke lehetővé teszi a tagállamok számára az integráció elhagyását, amelyre ugyan elvi lehetőség korábban is fennállt a nemzetközi jog szabályai szerint, mégis azt mondhatjuk, hogy a kérdés uniós jogba helyezése a tagállamok helyzetét erősíti a korábbi integrációs paradigmával szemben.

Az 50. cikk beiktatása meglátásom szerint egyértelmű visszaesést jelent az integráció elmélyítése és bővítése terén. Az újonnan csatlakozó államok esetében már a csatlakozás

²¹ Grönland kilépése a nemzetközi jog – a Szerződések jogáról szóló 1969-es bécsi egyezmény – alapján történt meg 1985-ben.

²² A nemzetközi jog szabályainak hégzagpótló alkalmazása kapcsán fontos megjegyezni, hogy a nemzetközi jog primátusát az Európai Bíróság elismeri.

²³ ANGYAL Zoltán: Az Európai Unióból való kilépés aktuális jogi kérdései, *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Juridica et Politica*, Tomus XXXIV, Miskolc University Press, Miskolc, 2016, 115–124.

²⁴ I-60. cikk, Önkéntes kilépés az unióból. In: *Szerződés Európai Alkotmány létrehozásáról*, 2004 HL C310/1, 46. Forrás: https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_establishing_a_constitutive_for_europe_hu.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.).

pillanatában evidens, hogy az EU-ból *ki is lehet lépni*, mert maga a nemzetközi szervezet biztosít erre belső jogrendszerében lehetőséget.

2.5. Brexit: most már aktuális

A kilépés kérdése²⁵ 2016-ban, a brit népszavazásnak köszönhetően újra, ezúttal gyakorlati szempontból is aktuálissá vált.²⁶ A Brexit népszavazáson 72,2%-s volt a részvételi arány, s a szavazók 51,9%-a szavazott az Európai Unió elhagyása mellett.²⁷ A brit jogszabályok szerint a népszavazás nem köti a Westminstert, amelyben zömében integrációpárti képviselők foglaltak helyet a népszavazás idején. Ennek ellenére a britek megindították az 50. cikk aktiválását, hiszen a parlament felhatalmazása alapján Theresa May miniszterelnök 2017 márciusában benyújtotta az 50. cikkben megkövetelt nyilatkozatot az Európai Tanácshoz, amellyel kezdetét vette a cikkben meghatározott, kilépésre *ipso jure* nyitva álló kétéves időtartam, amely a kilépési tárgyalások lebonyolítására, a kilépési szerződés Unióval történő megkötésére ad lehetőséget. Az 50. cikk és annak hézagainak kérdése, a Szerződés elemzése egy másik – önálló – tanulmány témája,²⁸ itt azonban fontos megemlíteni, hogy a kilépési folyamat megkezdése fordulópont az integráció történetében, amely eldöntheti az EU további sorsát. Az Egyesült Királyság 1973-as csatlakozása óta komoly szerepet játszik az EU politikai irányvonalainak alakításában, több döntéshozatali területen is úttörő szerepet tölt be rendkívül eredménycentrikus politikai javaslataival. Ráadásul, ahogy Takis Tridimas is fogalmaz,²⁹ számos kérdésben remek ellenpontként szolgált a francia és német „kontinentális akaratnak”, tehát az uniós belső egyensúly fenntartásához nagymértékben hozzájárul. Az Unió egyik legnagyobb és gazdaságilag egyik legerősebb államaként több ponton érvényesült politikai nyomása, amely ellenpont esetleges megszűnése (legalábbis a britek kilépésével történő gyengülése) mindenképp az integráció új irányait vetíti elő. A brit nemzetközi politikára – ahogyan már fentebb jeleztem – a „különutasság” és a „fontolva haladás” egyaránt jellemző, ami segítette az EU-ban a politikai egyensúly megtartását. A kilépési nyilatkozat megküldése és a tárgyalások megkezdése tehát az integráció

²⁵ Lásd még: CRAIG, Paul P.: *Brexit: A Drama in Six Acts (July 11, 2016)*, European Law Review August 2016; Oxford Legal Studies Research Paper No. 45/2016. Forrás: <https://ssrn.com/abstract=2807975> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.).

²⁶ A Brexit háttéréről és a folyamat összetettségéről, különböző gazdasági és politikai aspektusairól lásd még többek között: BÓKA János – HALMAI Péter – KOLLER Boglárka: Válás „angolosan” – A Brexit politikai, jogi és gazdasági agendái, *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2016/2, 58–79. Forrás: http://archiv.uni-nke.hu/uploads/media_items/valas-angolosan.original.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.).

²⁷ Az 1975-ös népszavazási arányok és a 2016-os népszavazás szavazati arányainak alakulása és a nem várt mértékű változás, az euroszkeptizmus térnyerése egy másik publikáció témája lehet.

²⁸ Az 50. cikk elemzéséhez lásd többek között: HILLION, Christophe: *Leaving the European Union, the Union way: A legal analysis of Article 50 TEU*, SIEPS, 2016/8. Forrás: www.sieps.se/en/publications/2016/leaving-the-european-union-the-union-way-a-legal-analysis-of-article-50-teu-20168epa/ (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22); és CIRCOLO, Andrea – HAMUÉÁK, Ondrej – BLAŽO, Ondrej: Article 50 of the Treaty on European Union: How to Understand the ‘Right’ of the Member State to Withdraw the European Union?. In: eds. TROTTIÑO, David Ramiro – KERIKMÄE, Tanel – CHOCHIA, Archil: *Brexit: History, Reasoning and Perspectives*, Springer, 199–215.

²⁹ TRIDIMAS: *i. m.*, 298.

elutasításaként értékelhető az egyik legnagyobb és legbefolyásosabb tagállam részéről, amely lépés következményei megjósolhatatlanok – mind az EU, mind a UK tekintetében.

Az integráció szempontjából a legradikálisabb esetben a Brexit következménye lehet akár a dezintegráció is, amely során több tagállam dönthet a brit példa követése mellett. Ez pedig hosszú távon az Unió széteséséhez, az együttműködés radikális átalakításához is vezethet. Éppen ezért rendkívül fontos integrációs szempontból a brit kilépési tárgyalások uniós szempontok mentén történő levezetése és egy EU szempontjából megfelelőnek mondható kilépési szerződés megkötése. Az integrációs szemlélet változása sajnos nem tűnik visszafordíthatónak, az Egyesült Királyság tényleges kilépését több más európai állam csatlakozása sem tudja ellensúlyozni. A brit kilépés kérdése ugyanis felerősítette a már korábban is napirenden lévő „többsebességű Unió” fogalmát, amely a teljes integrációs együttműködés szerkezetét alapjaiban változtathatja meg.

3. A PARADIGMAVÁLTÁS HÁTTERÉBEN: EGY ELMÉLET

A fentebb bemutatott szemléletváltás azoknak jelenthet csalódást, akik az Európai Uniót egy továbbfejlődő, az integrációs megoldások csúcán elhelyezkedő szövetségi államként³⁰ szeretnék látni. Az Egyesült Királyság sokat adott hozzá az európai értékekhez, az integráció fejlődési irányaihoz. Emellett érdemes megemlíteni különleges jogi helyzetét is az Unióban. Az EU egyetlen olyan tagállama, amely nem kontinentális jogrendszerben, hanem a *common law* rendszerében működik, amely rendszernek számos sajátossága van, többek között a precedensjog alkalmazása. Az Egyesült Királyság jogrendszere és a kontinentális jogrendszer közti kardinális különbségeket áthidalta az uniós jogegységesítés és jogharmonizáció folyamata, amely uniós szintű sztenderdek hozott létre, függetlenül a tagállam jogrendszerétől és saját sztenderdjeitől. Így, az EU egységes belső piacára kerülő termékek egységes sztenderdeknek felelnek meg, ami gazdasági fellendülést, termelési és értékesítési garanciákat jelent. Az európaizáció tehát hatott a UK jogrendszerére, jogintézményeket és kontinentális sztenderdeket erősített a *common law* hagyományok unitárius államában. Az egységesítés és annak lazább formája, a jogharmonizáció külön jogi eszközökkel ugyan, de nyomot hagyott a brit rendszerben, amelyek által a nemzeti jog is fejlődött, és ezen eredmények a kilépést követően is a jogrendszerük részét képezhetik – különösen, amennyiben szeretnének a belső piacra kerülni a kilépést követően is. Az EU egységes belső piaca – amely közel 500 millió fogyasztó keresleteit egészíti ki – csak azon termékeket és szolgáltatásokat fogadja, amelyek uniós sztenderdeknek megfelelnek. Az EU jogalkotásának ezen extraterritoriális hatásait már eddig is megfigyelhettük

³⁰ Az európai integrációt kezdetben az Amerikai Egyesült Államok (USA) mintájára tervezték és álmodták meg. Jelenleg az integrációs szemlélettel és eszmével foglalkozó szakemberek egyetértenek abban, hogy egyelőre (és lehet örökre) az uniós együttműködés jelenti a maximumot, amit Európa elérhet, tekintettel az eltérő alkotmányos, kulturális, nemzeti identitásbeli, nyelvi és más – igen jelentős – különbségekre, amelyekkel az USA esetében nem kellett kalkulálni.

harmadik országok piacra kerülése tekintetében, de ugyanez a helyzet áll fenn egy uniós tagállam EU-ból történő kilépése esetén is. Tekintetbe véve az európai értékeket, felmerül a kérdés, hogy mi állhat az integrációs szemlélet ily radikális mértékű változása háttérében.

Az „egyre szorosabb együttműködés” integrációs elméletében már a brit csatlakozás is okozott némi fennakadást. Charles De Gaulle, volt francia elnök kétszer is megvétózta a britek csatlakozását, 1963-ban és 1967-ben, azzal érvelve, hogy a brit gazdaság a gyarmatokkal való kereskedelemre épül, ezért nem tudna beilleszkedni az európai közös piaci elképzelésekbe, valamint aggodalmát fejezte ki az esetleges amerikai befolyás hatásait illetően. Végül, 1973-ban az a Konzervatív Párt folytatta le a csatlakozási tárgyalásokat a UK nevében, amely most, 2016-ban a kilépésre vonatkozó népszavazást is. A csatlakozást megerősítendő, népszavazást tartottak a UK-ben már 1975-ben, amelyen a szavazók 67%-a az integrációban maradás mellett voksolt. Annak vizsgálata, hogy mitől változott a közvélemény az elmúlt közel 40 évben akkorát, hogy az 1975-ben 67%-kal integrációban maradni vágyók aránya lecsökkent 49%-ra 2016-ra, egy önálló szociológiai vagy politológiai kutatás alapját képezhetné. Meglátásom szerint a változás háttérében az úgynevezett euroszkeptizmus térnyerése állhat.³¹

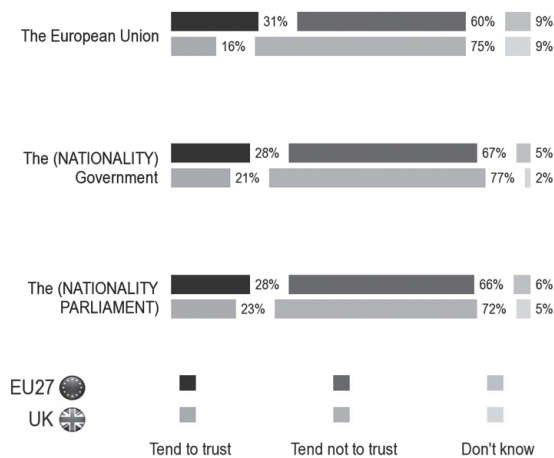
Az euroszkeptizmus egy olyan politikai nézetrendszer, amely kritikus az Európai Unió intézményeivel és működésével szemben. Euroszeptikusok az olyan szervezetek (többek között pártok) és személyek, akik kételkedők az EU-n belüli integrációval (és annak mértékével) szemben. Féltik a nemzeti demokráciát, szuverenitást és a nemzetállamok jogait, amelyek egy részét kétségtelenül átruházták a tagállamok az EU-ra a csatlakozással. Valamennyi uniós tagállamban vannak euroszeptikus pártok és egyéb szervezetek. Az Egyesült Királyságban két euroszeptikus párt is működik, az egyik a Konzervatív és Unionista Párt (röviden Konzervatív Párt vagy Toryk), amely a UK legnagyobb pártja, a brit unionizmus elveit vallja konzervatív nézetekkel társítva. A Konzervatív Pártból kivált képviselők alapították meg az Egyesült Királyság Függetlenségi Pártját (UKIP), amely a UK másik euroszeptikus pártja. A párt nacionalista nézeteket ötvöz euroszeptikus és populistá nézetekkel. A pártok képviseltetik magukat az Európai Parlamentben is (több más uniós tagállambeli euroszeptikus nézeteket valló párttal együtt). A Brexit népszavazásra bocsátása során e két párt jelentős szerepet játszott. Érdekesség, hogy a skót és a walesi parlamentben a konzervatívok – akik nagy részben euroszeptikus nézeteket is vallanak – ellenzéki szerepben vannak.

A népszavazás eredménye – a skótok többsége EU-ban maradni, az angolok többsége EU-t elhagyni szándékozik – a skót és angol parlamenti arányokat (skótoknál az euroszeptikusok ellenzéki szerepben, angoloknál kormányzó pártként szerepelnek) figyelembe véve akár megjósolható is lehetett volna. Az euroszeptizmus brit megjelenését jól

³¹ Az euroszeptizmusról és más, a Brexit háttérében esetlegesen álló okokról lásd még: Kiss Lilla Nóra: Brexit: A jéghegy csúcsa? Régi-új társadalmi érdekellentétek, *AKV Európai Szemle*, 2017/4, 70–93. Forrás: http://adrop.eupe.uni-miskolc.hu/files/73/ADR-2017-2_Kiss_Lilla.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.).

szemlélteti az alábbi ábra,³² amelyet az az Európai Bizottság hivatalos közvélemény mérője és statisztika készítője, a Eurobarometer készítette 2012 májusában. Az ábra az EU intézményeibe vetett bizalmat is mutatja, amely szerint a választ adó britek 75%-a nem bízik az EU intézményeiben.

QA13. I would like to ask you a question about how much trust you have in certain institutions. For each of the following institutions, please tell me if you tend to trust it or tend not to trust it.

1. ábra • Standard Eurobarometer

Forrás: 77. felmérés, 2012. május. Forrás: <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/search/Values%20of%20Europeans/surveyKy/1063> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.)

Az euroszeptikus gondolkodás nem egy brit specifikum, valamennyi uniós tagállamban megfigyelhető. Ezt támasztja alá a Eurobarometer³³ által 2015 novemberében készített felmérés,³⁴ amely arra kereste a választ, hogy az EU-tagállamok megkérdezett 1000-1000 lakosa mit gondol, jó-e az országának az uniós tagság, vagy sem. E szerint a UK megkérdezett lakosainak kb. 50%-a nyilatkozta, hogy jó dolog az uniós tagállamiság, kb. 20%-a szerint nem az, kb. 25% szerint „se nem jó, se nem rossz”, illetve kb. 5% a „nem tudom” választ

³² Standard Eurobarometer: 77. felmérés, 2012. május. Forrás: <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/search/Values%20of%20Europeans/surveyKy/1063> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.).

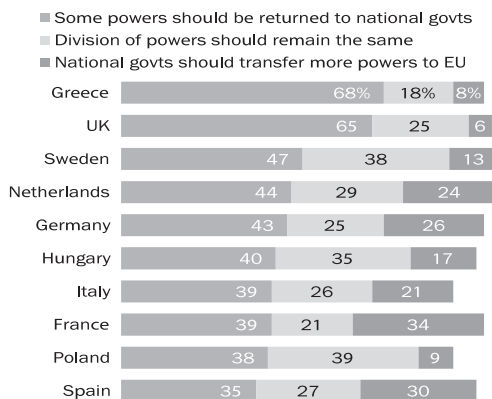
³³ További információért lásd részletesebben az Eurobarometer hivatalos honlapját: <http://ec.europa.eu/COMMFRONTOffice/publicopinion/index.cfm> (utolsó megtekintés: 2017.04.17.)

³⁴ A felmérés alapján készült grafikon és a *The Guardian* elemzése: ARNETT, George: *Is Britain the most Eurosceptic Country?*, 2016. 06. 23. Forrás: www.theguardian.com/news/datablog/2016/jun/23/is-britain-most-eurosceptic-country (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.).

adta. Az EU-átlag értékei nem különböznek nagymértékben a UK-átlagtól, hiszen az uniós átlag kb. 55%-a szerint jó, hogy országuk tagja az EU-nak, míg 12–13% szerint nem jó, a többi válaszadó a „se nem jó, se nem rossz” és a „nem tudom” válaszokat adta. Érdekes, hogy ezek az arányok minimális különbségekkel a UK 1973-as csatlakozása óta változatlanok.³⁵ A 2016 tavaszán (alig fél évvel később) *Pew Research Center* által készített felmérés³⁶ alapján az euroszkeptizmus igencsak növekvő mértéket mutat Európa-szerte.

Disagreement on ‘ever closer’ union

Which statement best describes your views about the future of the European Union?

Note: Don't know responses not shown.

Source: Spring 2016 Global Attitudes Survey, Q49.

“Euroscepticism Beyond Brexit”

PEW RESEARCH CENTER

2. ábra • A *Pew Research Center* által készített *Spring 2016 Global Attitudes Survey Q49 – Euroscepticism Beyond Brexit* felmérés
 Forrás: *Spring 2016 Global Attitudes Survey Q49*

³⁵ Erről részletesebben lásd a Eurobarometer alapján készült: www.dr.dk/nyheder/udland/brexit/europe-has-grown-more-euroseptic (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.).

³⁶ A *Pew Research Center* 2016. június 7-én tette közzé euroszkeptizmus mértékét bemutató felmérésének (*Spring 2016 Global Attitudes Survey Q49 – Euroscepticism Beyond Brexit*) eredményét, amely szerint a felmérésen megkérdezett görögországi lakosok 71%-ban, a Franciaországban megkérdezettek pedig 61%-ban tartják kedvezőtlennek az integráció alakulását. A harmadik helyet a spanyolok birtokolják 49%-kal, majd az EK lakosai 48%-kal követik őket. Erről lásd részletesebben a *The Guardian* összefoglalóját: ARNETT: *i. m.*, valamint a *Pew Research Center: Spring 2016 Global Attitudes Survey Q49 – Euroscepticism Beyond Brexit*, 2016. 06. 07. Forrás: www.pewglobal.org/2016/06/07/euroscepticism-beyond-brexit/pm_2016-06-07_brexit-05/ (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.).

Az integráció mértékével – a hatáskörmegosztás jelenlegi módjával és mértékével – való egyetértés, illetve egyet nem értés az ábrán látható arányokban jelenik meg az EU eltérő gazdasági háttérrel rendelkező államaiban. Látható, hogy a görög és brit lakosság nagyobb részben változtatna az integráció jelenlegi megoldásain, de a többi ábrán jelzett állam lakossága is támogatná a hatáskörök újraosztását. Ennek a többsésséges Unió kereteinek kialakításakor lehet jelentősége.

4. A TAGÁLLAMI KILÉPÉS ESETLEGES HATÁSAI AZ EURÓPAI KÖZJOGRA

A tagállami kilépés számtalan közjogi kérdést érint. A legfontosabb talán magának az integrációnak, az EU-nak a „szerkezetében” bekövetkező változás, hiszen egy tagállam kilépése szükségszerűen magával hozza az alapító szerződések újratárgyalását, amelynek következménye lehet egy új típusú (kisebb fokú vagy szorosabb) együttműködés kialakítása, az intézményi átalakításokról³⁷ nem is szólva. Tehát az első kérdés, hogy az Egyesült Királyság tényleges kilépését követően mi lesz az együttműködés formája: marad-e az Unió, esetleg előrelépés történik a szövetség irányába, vagy esetleg visszalépés történik korábbi integrációs állomásokhoz?

4.1. Az Unió jövője?

Az Európai Bizottság 2017. március 1-jén közzétett Fehér könyve³⁸ öt forgatókönyvet vázolt fel az Európai Unió jövőjét illetően. A Fehér könyv már a 27 tagú EU jövőjével foglalkozik, tehát elfogadott tényként kezeli az Egyesült Királyság nélküli integrációt (míg még korántsem biztos, hogy a kilépés ténylegesen meg is történik³⁹). A 27 tagúvá váló Unió pedig folytathatja az eddig megkezdett integrációs utat, amennyiben a „*minden megy tovább*” elnevezésű forgatókönyvet választja. Az együttműködés szintjét tenné kevésbé szorossá a „*csakis a belső piac*” című forgatókönyv, amelyben a tagállamok kooperációja kizárólag a belső piacra szorítkozna, egyéb integrációhoz kapcsolódó kérdések fokozatosan háttérbe szorulnának. Ilyen kérdés lehet például az energiaunió, a szociális Európa, vagy például a bérunió. A harmadik forgatókönyv az „*aki többet akar, többet tesz*” elnevezést viseli, amely maga a többsésséges Unió. Ez a menetrend bizonyos tagállamok között bizonyos kérdésekben összehangolná a jogalkotást és jogalkalmazást, a többi tagállam pedig ezekben a kérdésekben nem kapcsolódna az együttműködéshez, vagy lazább

³⁷ Ehhez lásd: NAVRACSICS Tibor: Intézményi jövőképek a Brexit utáni időszakban, *Európai Tükör*, 2017/1, 9–24. Forrás: https://netk.uni-nke.hu/document/netk-uni-nke-hu/Europai_Tukor_2017_1_2Navracsics.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.).

³⁸ *White Paper on the Future of Europe, Reflections and scenarios for the EU27 by 2025*, COM(2017)2025 of 1 March 2017, Európai Bizottság.

³⁹ Az 50. cikk szerint benyújtott nyilatkozat visszavonhatósága, a kétéves időtartam szerződéssel vagy szerződés nélküli letelése külön elemzés tárgyát képezi majd.

kötődéssel kapcsolódhatna. Ez talán a Fehér könyv leginkább vitatott forgatókönyve, hiszen a szakértők egy része szerint ezen „*többsebességesség*” a jelenlegi különbségeket erősítené, betonozná be, mindezzel pedig nem a gazdaságilag fejletlenebb tagállamok felzárkóztatását segítené elő, hanem épp azok esetleges lemorzsolódását. Ráadásul, amennyiben egy fejletlenebb tagállam később csatlakozni kíván a fejlettek már jól működő kooperációjához, szükségszerű, hogy el kellene fogadni azok feltételeit, kisebb eséllyel és csak nagyon kedvező tárgyalási feltételek mellett vehetne részt a keretek meghatározásában, esetleg újra megalkotásában. A negyedik alternatívaként megnevezett „*kevesebbet hatékonyabban*” forgatókönyv meghatározott szakpolitikai területeken várná, hogy a tagállamok többet és gyorsabban valósítsanak meg, miközben más területeken kevesebbet tennének. Ez tulajdonképpen akár visszalépésként is értékelhető integrációs szempontból. Nehézséget jelentene a közös kérdések és a „belügyek” újratárgyalásakor. Visszalépést jelentene ez különösen a jól működő kérdésekben, viszont – figyelembe véve a tagállami szuverenitáshoz kapcsolódó nemzeti érdekeket is – egy kölcsönösen előnyös megállapodás esetén mind az EU-nak, mind a tagállamoknak fejlődést hozhat. Az utolsóként vázolt forgatókönyv a „*sokkal többet együtt*”, amely a – jelenleg legkevésbé valószínű konstrukció – az integráció további elmélyítését, az együttműködés több jogalkotási területre és akár több tagállamra történő kiterjesztését is magában foglalja. Ez teljesen ellentétes lenne az elmúlt időszakban bekövetkezett integrációs paradigmabeli változásoknak, nem következne az elmúlt évek folyamataiból, de bekövetkezése esetére bizonyosan teljesen új szakaszát nyitná meg az integráció alakulásának.

A Brexit következményeként az első három forgatókönyvet tartom elképzelhetőnek. A „*csakis a belső piac*” és a „*kevesebbet hatékonyabban*” című forgatókönyvek szükségszerűen tartalmazznak közös elemeket, ám az EU még mindig leginkább a belső piac és annak alapszabadságai miatt vonzó. Ehhez képest minden más – további – együttműködés, szakpolitika, jogharmonizációs terület mondhatni gyermekcipőben jár. A kizárólag a belső piac fenntartására vonatkozó együttműködés nem egy félredobható alternatíva, hiszen ez az, ami az EU-t alapjaiban meghatározza. Az 500 millió fogyasztó olyan előnyt jelent az EU-nak, amellyel az Amerikai Egyesült Államok (USA) sem tud alapvetően versenyezni⁴⁰.

A „*minden megy tovább*” egy mindenki számára elfogadhatónak tűnő, kompromiszumos megoldásnak ígérkezik, amely elfogadásával nem tűnik kudarcnak az Egyesült Királyság kilépése. Emiatt ezen forgatókönyv szerintem a legvalószínűbb – a jelenlegi információk birtokában. A sokak által vitatott „*aki többet akar, többet tesz*”, avagy a többsebességű Európa gondolata demokratikusnak tűnik, ám a fentebb megfogalmazott aggályokra tekintettel a később csatlakozott, elsősorban közép-kelet-európai tagállamok számára ez nem tűnik elfogadható megoldásnak. Tehát az első kérdés az együttműködés kereteinek és formájának megjelölése.

⁴⁰ Az USA piacán csupán közel 300 millió fogyasztó van.

A tagállami kilépés meghatározza az együttműködések szintjét olyan fontos szakpolitikai területeken, mind a különösen aktuális európai közlekedési politika, a védelmi és biztonságpolitika, a büntetőjogi együttműködés területe, az európai környezetvédelmi jog alakulása (amelyben generátorként vett részt a UK), és még sorolhatnánk. Mindezek alakulása jelenleg azért kiszámíthatatlan, mert ezen kérdések jövőbeli rendezésének mikéntjét a kilépési szerződés megkötését követően rögzítheti majd a kilépő tagállam és az EU a 2017 áprilisában közzétett Európai Tanácsi menetrend értelmében. Tehát a jövőbeli kooperáció nem tárgya a kilépési tárgyalásoknak, annak rögzítésére a kilépési szerződésben (vagy a kilépés *ipso iure* bekövetkezését) követően kerülhet sor, a kilépést követő átmeneti időszakban. Ezt követően kerülhet sor annak elemzésére is, hogy az integrációban maradó államok és az EU hogyan folytatja a közjogi együttműködést. Annyi viszont megállapítható, hogy a fent említett szakpolitikai kérdések alakulásában az Egyesült Királyság kulcsszerepet töltött be, tehát kilépésük esetén ezen szakpolitikai kérdések alakulása is új irányvonalakat vehet. Azokon a területeken, amelyekben a UK *fontolva haladt*, az együttműködés erősödése, gyorsulása is várható lehet.

4.2. Uniós polgárság: szerzett jogok kontra Brexit?

Az uniós polgárság mint jogösszesség az integráció és az összetartozás, a közös értékek megtestesítője. Az egységesülési folyamat azon lépése, amelyben a pusztán együttműködést megkoronázták az egyéneket megillető többletjogokkal, amelyek az állampolgársághoz hasonló jogokat garantálnak az uniós tagállamok állampolgárainak, illetve egyéb jogszabályban meghatározott személyeknek. E tekintetben az integráció pozitív eszköze volt az uniós polgárság deklarálása, amely a szövetségi állam irányába mozdította el az együttműködést. Az Európai Bíróság pedig több ízben elemezte az uniós polgárság tartalmát, a különböző jogok terjedelmét és korlátozhatóságát, és egyöntetűen megállapítást nyert, hogy az uniós polgárság „nem vehető el”. Viszont az is tény, hogy az uniós polgárság mint státusz abból ered, hogy az adott polgár állampolgára egy uniós tagállamnak. Ha megszűnik az uniós polgárság alapját képező tagállami jogviszony, akkor mi történik az el nem vehető uniós polgársághoz fűződő jogokkal – amelyek nem az emberi jogok családjába tartoznak, de azokkal szorosan összefüggésben álló jogok. A kérdés megnyugtató rendezése meglátásom szerint az lenne, ha a 2019. március 29-e előtt született uniós polgárok (brit állampolgárok) automatikusan uniós polgárok maradnának a kilépést követően is, hiszen ezen jog elvétele, korlátozása számtalan jogvitát eredményezhetne, mind az Európai Bíróság, mind a strasbourgi székhelyű Emberi Jogok Európai Bírósága előtt. A kilépési szerződés aláírását követő átmeneti időszakban szükségszerűen rendezni kell majd az uniós polgárságot hosszú távon és megnyugtató módon.

Már most, a kilépési tárgyalások során is kardinális jelentőségű közjogi kérdés az Egyesült Királyságban élő uniós polgárok, valamint az EU többi tagállamában élő brit polgárok státusza és jövője. Gondot jelenthet jogilag és közigazgatásilag is az állampolgárság, valamint az állandó lakóhely megszerzési feltételeinek megállapítása, amelyre a britek egy szakaszos megoldást dolgoztak ki (külön feltételek vonatkoznak a 2017. március 29-e előtt

betelepült uniós polgárokra, más megítélés alá esik a 2019. március 29-éig tartó kétéves időszakban érkezett uniós polgár, majd megint más feltételek lesznek érvényesek a kilépést követően – ekkor már harmadik országba – bevándorló polgárokat illetően). Ennek elemzése külön tanulmány tárgyát képezhetné, mindenestre az integrációs szemlélet és értékrend szükségzerű változását mutatja az uniós polgárság eltérő megítélésének kérdése is. Ezen rendelkezések – még ha jelenleg közvetetten is – a szabad mozgáshoz való jog korlátozását jelenthetik, amire mindaddig, míg az Egyesült Királyság EU-tagállam, nincs lehetőség.

Annyi bizonyos, hogy a kilépési szerződésben rendelkezni szükséges az uniós polgárságról, annak fenntartásáról és ki kell jelölni a kérdéskört az átmeneti időszak legfontosabb megoldásra váró kérdéseiként. Jelenleg a kilépési szerződésben három fő témát kívánnak rendezni a tárgyaló felek: uniós polgárság, határkérdések (Írország és Észak-Írország között), valamint a pénzügyi kérdések rendezése (a Brexit-Bill). Ezek közül a legfontosabb az 500 millió polgárt érintő uniós polgárság megnyugtató rendezése – hiszen nemcsak a brit polgárokat érinti hátrányosan az Egyesült Királyság kilépése, hanem az összes többi tagállam polgárait, akiknek potenciális célországa lehetett mindeztidáig az Egyesült Királyság. Számátalan magyar (és lengyel) állampolgár él és dolgozik évek, évtizedek óta az Egyesült Királyságban – így az uniós polgárság Brexitre tekintettel történő megfelelő rendezése hazánk számára sem teljesen jelentéktelen kérdés.

Az uniós polgársághoz tartozik az uniós közszolgálat átalakításának, átszervezésének kérdése is, amely az intézmények jövőképét határozza majd meg – de hatással lehet a hivatalos nyelvek elismerésétől kezdve a munkaügyi-technikai kérdésekig több mindenre.

5. ZÁRÓ GONDOLATOK

Az integrációs paradigma negatív irányú változása az Európai Alkotmány szerződés hatálya alá nem lépésével kezdődött 2004-ben. Ez szintén értékelhető az euroszkepticizmus térnyerésének eredményeként, csakúgy mint a tagállami kilépés aktuálisává válása, de számos más kül- és belpolitikai tényező is állhat a háttérben. Az integrációs szemlélet alakulására az is hatással volt, hogy a Lisszaboni Szerződéssel az uniós joganyagba beépült a kilépés egyoldalú elhatározásának joga. Viszont az, hogy sem a Lisszaboni Szerződés, sem más, azt kiegészítő dokumentum nem rendelkezik a kilépés részletes szabályairól, jelzi, hogy a Brexit nem várt fordulat az integráció történetében.

A garanciális jelleggel beépített 50. cikk alkalmazását nem tartották valószínűnek megfogalmazásakor, hiszen számos fontos elemét nyitott fogalomként kezeli a szerződés – ami szükségzerűen az EU helyzetét erősíti, hiszen a kilépni kívánó tagállam bizonytalan folyamatba kerül a kilépés elhatározását követően.

Számos példával szolgálhatunk az 50. cikk kidolgozatlanságát illetően, például az Európai Tanácshoz benyújtott kilépési nyilatkozat visszavonhatóságának kérdése kétes, illetve a kétéves időtartam kiterjeszhetőségének értelmezése.

Közjogi szempontból nem elhanyagolható továbbá az sem, hogy a kilépéssel az uniós jog területi és személyi hatálya csökken – egyrészt az Egyesült Királyság területén, másrészt a UK-jel speciális kapcsolatban lévő vagy annak fennhatósága alá tartozó államok vonatkozásában (Gibraltár, Bermuda, Falkland-szigetek, Kajmán-szigetek stb.). Ezekre a területekre ugyanis valamilyen szinten hatással van az uniós jogalkotás, amely hatás a kilépést követően is megmaradhat jogrendszerükben.

Az Egyesült Királyság szerepe kiemelkedő volt számos integrációs területen, de nem elhanyagolható az a szempont sem, hogy a legnagyobb eurózónán kívüli tagállam, amely kétségtelenül a nemzeti pénz és szuverenitás védelmében, az eurózóna kiterjesztésének ellensúlyozásában jelentős szerepet vállalt. Ez – akár hazánkra nézve is – jelenthet közjogi változásokat. Felgyorsulhat az európaizáció a közös pénz kiterjesztését illetően a Brexit után, hiszen egy jelentős – a szuverenitását és annak minden szegmensét, így a *fontot* is következetesen óvó – ellentét tűnik el az európai integrációból.

Az integrációs szemlélet kudarcaként értékelhető Brexit valamennyi szakpolitikai területen és közjogi kérdésben változást hoz, amelyek témakörönkénti elemzése további tanulmányok tárgya. A szemlélet változásának hátterét, valamint annak esetleges közjogi következményeit egy új európai együttműködés kialakításának első szakaszaként is értékelhetjük. A Brexit egy lehetőséget is kínál a bent maradó 27 tagállamnak arra, hogy az integrációt megerősítsék, egy jobb, elfogadóbb és következetesebb együttműködést hozzanak létre tanulva a túl gyors egységesítés következményéből, a vesztes-vesztes helyzetet eredményező Brexitből.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. ANGYAL Zoltán: Az Európai Unióból való kilépés aktuális jogi kérdései, *Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politica*, XXXIV, Miskolc University Press, Miskolc, 2016, 115–124.
2. BÓKA János – HALMAI Péter – KOLLER Boglárka: Válás „angolosan” – A Brexit politikai, jogi és gazdasági agendái, *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2016/2, 58–79. Forrás: http://archiv.uni-nke.hu/uploads/media_items/valas-angolosan.original.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.)
3. CIRCOLO, Andrea – HAMUEÁK, Ondrej – BLAŽO, Ondrej: Article 50 of the Treaty on European Union: How to Understand the ‘Right’ of the Member State to Withdraw the European Union?. In: eds. TROITIÑO, David Ramiro – KERIKMÄE, Tanel – CHOCHIA, Archil: *Brexit: History, Reasoning and Perspectives*, Springer, 199–215.
4. CRAIG, Paul P.: *Brexit: A Drama in Six Acts (July 11, 2016)*, European Law Review August 2016; Oxford Legal Studies Research Paper No. 45/2016. Forrás: <https://ssrn.com/abstract=2807975> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.)
5. European Community: We’ll Love You and Leave You, *Economist*, 1981. 07. 25., 53.
6. Greece and Europe, Would the Socialists pull out?, *Economist*, 1981. 08. 15. 36–37.
7. HARHOFF, Frederik: *Greenland’s withdrawal from the European Communities*, Common Market Law Review, Martinus Nijhoff Publishers, 1983, 20. kötet, 13–33.
8. HILLION, Christophe: *Leaving the European Union, the Union way: A legal analysis of Article 50 TEU*, SIEPS, 2016/8. Forrás: www.sieps.se/en/publications/2016/leaving-the-european-union-the-union-way-a-legal-analysis-of-article-50-teu-20168epa/ (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.)
9. HILL, John A.: The European Economic Community: The Right of Member State Withdrawal, *Georgia Journal of International & Comparative Law*, 1982/3. Forrás: <http://digitalcommons.law.uga.edu/gjicl/vol12/iss3/4> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.)
10. KISS Lilla Nóra: Brexit: A jéghegy csúcsa? Régi-új társadalmi érdekelletetek, *AKV Európai Szemle*, 2017/4, 70–93. Forrás: http://adreurope.uni-miskolc.hu/files/73/ADR-2017-2_Kiss_Lilla.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.)
11. KRÄMER, Hans: Greenland’s European Community (EC)-Referendum, Background and Consequences, *German Yearbook of International Law*, 1982, 25. kötet, 273–289.
12. NAVRACSICS Tibor: Intézményi jövőképek a Brexit utáni időszakban, *Európai Tükör*, 2017/1, 9–24. Forrás: https://netk.uni-nke.hu/document/netk-uni-nke-hu/Europai_Tukor_2017_1_2Navracsics.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.)
13. PALÁNKAI Tibor: Javaslat az integrációelmélet újragondolására, *Európai Tükör*, 2017/1, Forrás: https://netk.uni-nke.hu/document/netk-uni-nke-hu/Europai_Tukor_2017_1_3Palankai.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.)
14. RIEDEL, Rafal: Great Britain and Differentiated Integration in Europe. In: eds. TROITIÑO, David Ramiro – KERIKMÄE, Tanel – CHOCHIA, Archil: *Brexit: History, Reasoning and Perspectives*, 2017, 100–114. Forrás: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-73414-9> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.)
15. TORMA András: Adalékok az Európai Közösségek/Unió jogtörténetéhez. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Juridica et Politica*, Tomus XXX/1., Miskolc University Press, Miskolc, 2012.
16. TRIDIMAS, Takis: Brexit Means Brexit, An Endgame without an End?, *King’s Law Journal*, 2016/3, 297–313.
17. TROITIÑO, David Ramiro – KERIKMÄE, Tanel – CHOCHIA, Archil: De Gaulle and the British Membership in the European Communities. In: eds. TROITIÑO, David Ramiro – KERIKMÄE, Tanel – CHOCHIA, Archil: *Brexit: History, Reasoning and Perspectives*, 2017, 84–97. Forrás: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-73414-9> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.)
18. TROITIÑO, David Ramiro – KERIKMÄE, Tanel – CHOCHIA, Archil – HREBICKOVA, Andrea: Cooperation or Integration? Churchill’s Attitude Towards Organization of Europe. In: eds. TROITIÑO, David Ramiro – KERIKMÄE, Tanel – CHOCHIA, Archil: *Brexit: History, Reasoning and*

- Perspectives*, 2017, 34–55. Forrás: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-73414-9> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.)
19. WEILER, Joseph H. H.: Alternatives to Withdrawal from an International Organization: The Case of the European Economic Community, *Israel Law Review*, 1985/20. Forrás: <http://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/israel20&div=26&id=&page> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.)
20. WEISS, Friedl: Greenland's Withdrawal from the European Communities, *European Law Review*, 1985/3, 173–185.

Internetes források

1. ARNETT, George: *Is Britain the most Eurosceptic Country?*, 2016. 06. 23. Forrás: www.theguardian.com/news/datablog/2016/jun/23/is-britain-most-eurosceptic-country (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.)
2. *Pew Research Center: Spring 2016 Global Attitudes Survey Q49 – Euroscepticism Beyond Brexit*, 2016. 06. 07. Forrás: www.pewglobal.org/2016/06/07/euroscepticism-beyond-brex-it/pm_2016-06-07_brexit-05/ (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.)
3. Standard Eurobarometer: 77. felmérés, 2012. május. Forrás: <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/search/Values%20of%20Europeans/surveyKy/1063> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.)
4. www.dr.dk/nyheder/udland/brexit/europe-has-grown-more-eurosceptic (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.)

Joganyagok

1. C-6/64., *Costa v. ENEL ügy*, ECLI:EU:C:1964:66, 1964. Forrás: <http://curia.europa.eu/juris/celex.jsf?celex=61964CJ0006&lang1=en&type=TXT&ancre> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.)
2. I-60. cikk, Önkéntes kilépés az unióból. In: *Szerződés Európai Alkotmány létrehozásáról*, 2004 HL C310/1, 46. Forrás: https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_establishing_a_constitution_for_europe_hu.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 08. 22.)
3. *White Paper on the Future of Europe, Reflections and scenarios for the EU27 by 2025*, COM(2017)2025 of 1 March 2017, Európai Bizottság.

Dr. Kiss Lilla Nóra (joglilla@uni-miskolc.hu, kiss.lilla.nora@gmail.com) doktorjelölt, 2015-ben szerzett jogi diplomát a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán, summa cum laude minősítéssel. 2015 őszétől a Miskolci Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájában folytat kutatásokat az Európa Jogi és Nemzetközi Jogi Intézet munkatársaként. Szintén 2015-től a Magyar Jogász Egylet Európai Unió Jogi Szakosztályának titkára. 2016/2017-ben elvégezte a Regionális ENSZ Akadémiát (RAUN), amelyen a migráció témakörében folytatott kutatásokat egy nemzetközi csoport tagjaként. Kutatási témája a tagállami kilépés jogi és intézményi kérdései. A téma feldolgozása során elvégezte a European University Institute EU jogi nyári kurzusát 2016-ban majd 2017-ben, emellett kutatást folytatott több európai ország neves egyetemén (Bécs, Aberdeen, Edinburgh), valamint az Európai Bíróság könyvtárában Luxembourgban.